

Regiunea Mării Negre după 1944. De la cooperare strategică la rivalitate geopolitică.

Dacă pentru Marii aliați și nu numai evoluțiile ostilităților pe teatrele de operațiuni militare din anul 1944 arătau că nu se mai punea în discuție dacă Germania și aliații săi vor fi înfrânți ci în cât timp se va întâmpla din cea geopolitică lucrurile nu erau atât de clar definite. Fiecare dintre cele trei mari puteri au căutat prin negocieri bi și multilaterale să-și impună interesele la nivel regional și global. Liderii britanici erau îngrijorați de faptul că rușii ar putea deveni prea puternici pe continentul european și vor continua expansiunea politică dincolo de

înțelegerile convenite. Soluția imediată era o negociere a unei linii pe care să oprească înaintarea comunismului în conformitate cu interesele Marii Britanii la acel moment. În mai 1944 Anthony Eden a schițat cu ambasadorul sovietic din Capitala imperiului, Gusev, un prim aranjament care a pregătit pentru W. Churchill înțelegerile care aveau să conducă parafarea celebrului acord de procentaj la Moscova în ziua de 9 octombrie 1944.¹ Se contura astfel o primă porțiune din ceea ce mai târziu va fi definită de același W. Churchill ca fiind o *Cortină de fier*. În ceea ce privește Marea Neagră și problema Strâmtoarelor deși n-a existat o înțelegere Stalin a primit un răspuns pozitiv de la Churchill cu privire la modificările aduse Convenției de la Montreux în cadrul aranjamentelor postbelice poziție ce va fi întărită de Marea Britanie în cadrul Conferinței de la Ialta. Sunt chiar istorici ruși care pun la îndoială faptul că a fost o negociere reală în acest sens² însă evoluțiile ulterioare infirmă această opinie.

În urma acestor prime aranjamente diplomatice Uniunea Sovietică a început să promoveze o politică de izolare a Turciei astfel încât să obțină de la Marii aliați acordul pentru modificarea Convenției de la Montreux.³ De peste Atlantic semnalele venite la Moscova indicau un interes scăzut al SUA în regiunea Mării Negre inclusiv în problema Strâmtoarelor. Astfel, la 19 martie 1945, Uniunea Sovietică a denunțat *Tratatul de prietenie și neutralitate* încheiat în anul 1925, ce urma să fie supus reînnoirii în noiembrie 1945⁴ concomitent cu masarea de trupe la granița cu Turcia⁵ și cu refuzul Moscovei de a se discuta încheierea unui nou tratat. În aceste condiții președintele Truman, având și recomandarea experților din cadrul Administrației "de a amâna discutarea problemelor referitoare la Strâmtoare"⁶ a evitat o discuție, pe această temă, cu sovieticii la Conferința de la Potsdam (17 July–2 August 1945) deși

¹ Adam B. Ulam, *Expansion and coexistence: The History of Soviet Foreign Policy, 1917-1967*, New York, 1968, p. 314; Maria G. Brătianu, *Acordul Churchill-Stalin din 1944*, Editura Corint, București, 2002, passim; Gh. Buzatu, *România sub imperiul haosului, 1939-1945*, Editura RAO, București, p. 388 și urm.

² Tat'yana Vladimirovna Lavrova, *Chernomorskiye proliivy kak geopoliticheskaya problema sovremennykh mezhdunarodnykh otnosheniy/ Strâmtoarele Mării Negre ca problemă geopolitică a relațiilor internaționale moderne*, online <https://www.dissercat.com/content/chernomorskie-proliivy-kak-geopoliticheskaya-problema-sovremennykh-mezhdunarodnykh-otnoshenii> accesat la 11 octombrie 2022

³ Baskin Oran, op.cit., p. 279.

⁴ Emanuel Plopeanu, *Politica Statelor Unite față de Turcia între anii 1943 și 1952. De la neimplicare la alianță*, Institutul European, Iași, 2009, p. 115.

⁵ Cortland V. R. Schuyler, *Misiune dificilă. Jurnal (28 ianuarie 1945-20 septembrie 1946)*, București, Editura Enciclopedică, 1997, p. 144.

⁶ Apud, Süleyman Seydi, *Making a Cold War in the Near East: Turkey and the Origins of the Cold War, 1945–1947*, in *Diplomacy & Statecraft*, vol. 17, no.1, pp. 113-141.

aceștia au manifestat un interes vădit pentru modificarea Convenției de la Montreaux. Din jurnalul secret al președintelui Harry S. Truman, declassificat în anul 1978 privind discuția cu I.V. Stalin, aflăm liderul de la Casa Albă a insistat doar pentru internaționalizarea căilor de navigație din Europa de Est cu accent pe cursul Dunării pentru "a împiedica izbucnirea unor viitoare războaie"⁷. În acest fel s-a evitat preponderența unei singure mari puteri în regiunea Mării Negre. Pentru ziua de 17 iulie președintele Harry S. Truman notează, în jurnalul său, că "fiind însoțit de Joe Davis, asistentul ambasadorului american la Moscova, a petrecut câteva ore cu Stalin care era însoțit de Ivan Maiski. Stalin mi-a spus că ar dori să coopereze pe timp de pace așa cum a cooperat și pe timp de război dar va fi foarte greu. A spus că a fost înțeles greșit în SUA și eu am fost înțeles greșit în Rusia. I-am spus că fiecare putem încerca să reparăm această situație în țările noastre și eu voi încerca să fac asta cu tot ce este posibil"⁸. Istoria avea să curgă altfel. Serios îngrijorați de soarta lumii, aliații și-au pus în continuare speranțele în cooperarea cu URSS și nu și-au pierdut încrederea în posibilitatea menținerii păcii și securității în lumea postbelică. Dar toate acestea au ținut de percepția unei iluzii venite din partea vizibilă a unui aisberg politic. La doar câteva săptămâni după încheierea operațiunilor militare ale celui de-al Doilea Război Mondial "politica externă sovietică a început să dea semne de îndepărtare de la cooperare și, mai întâi pe ascuns, apoi deschis, a înlocuit cooperarea cu aliații cu o competiție"⁹ mai vizibilă în țările din regiunea Mării Negre.

Acest aspect s-a văzut cel mai bine la Conferința de la Potsdam când marile puteri n-au găsit soluții pentru a-și pune de acord interesele în diferite regiuni inclusiv în zona Mării Negre și au găsit o cale de amânare a problemei: „Cele trei guverne au recunoscut că ar trebui revizuită Convenția asupra strâmtorilor, încheiată la Montreaux, pentru că nu mai satisface condițiilor din prezentul. Am convenit ca pas următor, această problemă va face obiectul unor negocieri directe între fiecare dintre cele trei Guverne și Guvernul Turciei"¹⁰. Lucru ce nu s-a mai întâmplat deoarece evoluțiile din această parte a lumii au condus spre o rivalitate pe care istoriografia a reținut-o sub denumirea de Război Rece care nu de puține ori în percepția opiniei publice din epocă a fost aproape de un conflict militar clasic. Semnificativă în acest sens este aprecierea făcută de profesorul și omul politic Onisifor Ghibu, în memoriul adresat primului ministru Petru Groza, în martie 1949: „De aproape patru ani de zile de când a încetat războiul aliaților împotriva Germaniei se vorbește mereu de pace, ceea ce nu-i împiedică pe aliații victorioși să se pregătească febril în vederea celui de-al treilea război mondial, de astă dată între înșiși aliații de ieri"¹¹. Războiul clasic pentru afirmarea intereselor de mare putere în zona Mării Negre cu toate demonstrațiile de forță făcute de liderii sovietici la adresa Turciei a fost evitat¹² nu și apariția unei *Cortine de fier* care a împărțit regiunea în două lumi total diferite până în anii 1989-1991.

Aceste evoluții au determinat pe istorici atât din vest cât și din est să considere că rivalitățile sovieto-occidentale asupra unor zone de interes care pleacă din regiunea Mării Negre spre Iran și Orientul Mijlociu au determinat apariția fenomenului Război Rece și nu cele clasic prezentate în istoriografia acestui fenomen. Prin urmare evoluțiile geopolitice din regiunea Mării Negre subsumate acestor ani n-ar trebui să fie tratate în siajul *problemei balcanice, a chestiunii iraniene sau problemei strâmtorilor*¹³. Istoricul azer Jamil Hasanli, într-o lucrare apărută la Moscova în 2008 și apoi în limba

⁷ Barton J. Bernstein, *Truman at Potsdam: His Secret Diary*, US National SecurityArchive, online <https://nsarchive.gwu.edu/document/28466-document-47-trumans-potsdam-diary> accesat la 10 octombrie 2022

⁸ Ibidem.

⁹ Jamil Hasanli, *SSSR-Turtsiya: Ot neytraliteta k Kholodnoy Voyne(1939-1953)/URSS-Turcia: De la neutralitate la Războiul Rece*, «Tsentr Propagandy», Moskva, 2008, p. 185; a se vedea și versiunea în lb engleză: Jamil Hasanli, *Stalin and the Turkish Crisis of the Cold War 1945-1953*, E-book, LEXINGTON BOOKS, Lanham, Boulder, New York, Toronto, Plymouth, UK, 2011 (fără paginație).

¹⁰ Adam Bruno Ulam, *Rivals: America and Russia Since World War Two*, Penguin Books Ltd, Olney, MD, 1972, p. 66.

¹¹ Onisifor Ghibu, *Chemare la judecata istoriei – apeluri rațiune din anii 1946 – 1952*, volumul I, Editura Albatros, București, 1992, Posfață (Memoriu către P. Groza, martie 1949).

¹² Geoffrey Roberts *op.cit.*, in *loc.cit.*, p. 77.

¹³ Bruce R. Kuniholm, *The End of the Cold War in the Near East: What It Means for Historians and Policy Planners*, in *Diplomatic History*, Oxford University Press, 1992, p. 104, online https://www.academia.edu/59547079/The_End_of_the_Cold_War_in_the_Near_East_What_It_Means_for_Historians_and_Policy_Planners accesat la 1 octombrie 2022

engleză în 2011 în Statele Unite și Marea Britanie, aduce în discuție apariția Cortinei de fier în zona Mării Negre nu numai ca urmare a disputei privind Strâmtoarea Bosfor și Dardanele care erau pe agenda discuțiilor tripartite ci a unor probleme privind resursele de petrol din Orientul Mijlociu cu focus pe Iran și a unor mișcări destabilizatoare din acest spațiu care să permită apoi Moscovei anexarea de teritorii. La 21 iunie 1945, I. Stalin a semnat Decretul nr. 9168 „Cu privire la explorarea geologică a petrolului în nordul Iranului”. Jamil Hasanli afirmă că „Acest document marcat „Strict Secret” mărturisește începutul unei lupte acerbe pentru rezervele de energie din Orientul Mijlociu”¹⁴. Sovieticii nu aveau o nevoie imperioasă pentru aceste resurse ci doreau să le aibă ei sub control și nu companiile occidentale. Un alt aspect al începutului conturării Cortinei de fier în această regiune este stabilirea unor politici de destabilizare a societăților vizate a intra sub controlul Moscovei. Astfel la 6 iulie 1945, Biroul Politic al Comitetului Central al Partidului Comunist al Bolșevicilor din întreaga Uniune a adoptat o rezoluție secretă „Cu privire la măsurile de organizare a unei mișcări separatiste în Azerbaidjanul de Sud și alte provincii din nordul Iranului”¹⁵. Aceasta prevedea crearea unei mișcări separatiste pentru autonomie cu anexarea ulterioară a acestei regiuni la RSS Azerbaidjan. Uniunea Sovietică a încercat să prezinte pretenții teritoriale și pe seama Turciei ca pe o inițiativă venită din partea republicilor unionale. Acestea au fost forțate să ceară „restituirea teritoriilor confiscate ilegal, iar mass-media oficială care a difuzat aceste informații, precum Radio Moscova, au acționat ca și cum erau doar surse neutre. N-a existat nici o notă oficială a guvernului sovietic cu cereri către guvernul turc”¹⁶. Aceste mașinațiuni n-au trecut neobservate de liderii americani¹⁷ iar guvernul SUA a reacționat afirmând că apărarea suveranității Turciei este o chestiune de politică externă care trebuia susținută cu ajutor economic și militar. Primul semn de sprijin pentru Ankara a venit în aprilie 1946 când marina americană va trimite în vizită la Istanbul cuirasatul „Missouri”. Această acțiune a fost privită la Moscova ca un act neprietenos¹⁸ iar Turcia un bun prilej de a arăta că pentru a contracara politica sovietică de expansiune nu este singură¹⁹. Atragerea de către Turcia a Statelor Unite pentru sprijinirea politicii sale externe în raporturile cu Moscova a încurcat calculele lui Stalin. Statele Unite adoptase încă din februarie 1946 o nouă strategie de apărare activă a Europei de Vest dar și a Turciei și Iranului văzând aceste regiuni și țări drept potențiale victime ale „expansiunii comuniste”²⁰. Stalin nu era pregătit să se confrunte cu o superputere în ascensiune economică și militară cum era la acea dată SUA. Kremlinul și-a dat seama că o alianță turco-americană prinsese contur și, ca răspuns la presiunile diplomatice sovietice, Turcia și-a găsit un sprijin puternic în Statele Unite. De fapt, a fost primul moment de manifestare a Războiului Rece în regiunea Mării Negre.

În această parte a lumii în care s-a purtat Războiul Rece Cortina de fier nu a fost rezultatul unor negocieri directe între marile puteri pentru delimitarea sferelor de influență așa cum s-a întâmplat pe ansamblul continentului european. A fost rezultatul percepțiilor liderilor politici, în principal, a celor din Turcia și Iran privind intențiile de expansiune ale Moscovei. Cercetând acest aspect profesorul Behlül Özkan de la Universitatea Marmara din Istanbul ajunge la concluzia că în această regiune „teama de comunism” și atitudinile anticomuniste au format „textura ideologică” de bază a societății și au determinat guvernul turc să găsească căile cele mai potrivite pentru apropierea de SUA și Marea Britanie. „Turcii s-au temut că Stalin va prelua ulterior Turcia folosind forța militară. Au fost fricile lor deplasate? Nu. Mulți indivizi și-au bazat cadrul ideologic, textura lor ideologică, pe această frică legitimă”²¹. Interesant este faptul că pe măsură ce percepțiile liderilor turci privind intențiile

¹⁴ Jamil Hasanli, *op.cit.*, p. 187.

¹⁵ Ibidem, p. 253.

¹⁶ Ibidem.

¹⁷ Ibidem, p. 248.

¹⁸ *Pervyye pis'ma s «kholodnoy voyny»/Primele scrisori din războiul rece*, in *Mezhdunarodnaya zhizn'*, 1990. № 11, pp. 138-154.

¹⁹ Jamil Hasanli, *op.cit.*, p. 383.

²⁰ Vladislav M. Zubok, *A Failed Empire. The Soviet Union in the Cold War from Stalin to Gorbachev*, The University of North Carolina Press, 2007, p. 46.

²¹ Behlül Özkan, *The 1945 Turkish-Soviet Crisis*, in *Russia in Global Affairs*, no.2, 2020, online <https://eng.globalaffairs.ru/articles/1945-turkish-soviet-crisis/> accesat la 1 octombrie 2022; a se vedea și Vladimir O. Pechatnov, *The Big Three After World War II: New Documents on Soviet Thinking about Post-War Relations with the US and Great Britain*, The

expansioniste ale Uniunii Sovietice se întăreau, relațiile Moscovei cu Occidentul se deteriorau tot mai mult²². În această atmosferă, la 5 martie 1946, fostul prim-ministru britanic Winston Churchill, în celebrul său discurs „Cortina de fier” ținut la Westminster College din Fulton, Missouri²³, a declarat că Turcia și Iranul se aflau sub presiunea guvernului sovietic. Discursul a întărit convingerea liderilor americani că este necesar ca discursul public să fie mai critic la adresa Uniunii Sovietice²⁴. Turcia a devenit unul dintre fronturile strategice cruciale unde s-a trasat granițele Războiului Rece. Pentru regiunea Mării Negre lucrurile vor fi definitiv lămurite în urma celebrului discurs al lui Truman din 12 martie 1947/(Doctrina Truman) care a fost difuzat și de Radio Ankara. Președintele american, referindu-se la tensiunile dintre sovietici și turci în Marea Neagră, declara că „independența politică și integritatea teritorială a Turciei sunt de mare importanță pentru securitatea SUA și a tuturor popoarelor iubitoare de libertate. În conformitate cu scopurile și principiile Carta Națiunilor Unite am recomandat Congresului american la 12 martie 1947 extinderea asistenței Turciei și Greciei”²⁵.

Pe tot parcursul Războiului Rece Turcia a continuat să controleze coasta de sud a Mării Negre și strâmtoarele Bosfor și Dardanele așa cum a făcut-o timp de șase secole. Uniunea Sovietică și sateliții săi au controlat literalmente restul litoralului. Acest lucru a însemnat că pentru o lungă perioadă de timp doar doi actori care decideau geopolitica și geo strategia în regiune. Faptul că Statele Unite și Uniunea Sovietică au menținut un nivel reciproc acceptabil de supremație navală în zonă a făcut posibilă o relativă stabilitate în regiune pe tot parcursul Războiului Rece. Uniunea Sovietică a avut acces prin Strâmtoarele Mării Negre și în restul oceanului planetar fără ca SUA să perceapă că îi sunt grav amenințate interesele geopolitice și geo strategice. Având în vedere faptul că în acea perioadă ambele superputeri erau posesoare de arme o eroare de percepție din partea uneia sau a alteia că interesele sale vitale sunt amenințate ar fi dus la o escaladă precum cea din Cuba din octombrie 1962. Din fericire erorile de percepție privind intențiile celor două superputeri în regiunea Mării Negre au lipsit și această regiunea n-a cunoscut conflicte fierbinți/conflicte clasice în perioada Războiului Rece.

Woodrow Wilson Centre, Washington, 1995; Eylem Yilmaz, Pinar Bilgin, *Constructing Turkey's "Western" Identity during the Cold War: Discourses of the Intellectuals of Statecraft*, in **International Journal** Vol. 61, No. 1, Turkey: Myths and Realities (Winter, 2005/2006), pp. 39-59.

²² A se vedea și Elizabeth Edwards Spalding, *The First Cold Warrior: Harry Truman, Containment, and the Remaking of Liberal Internationalism*, University Press of Kentucky, Lexington, 2006, pp. 37-60.

²³ Este dificil de stabilit momentul de debut al războiului rece. opiniile istoricilor sunt extrem de vaste și uneori contradictorii în esența lor. O bibliografie a războiului rece poate fi consultată la Gheorghe Buzatu, *Istoriografia războiului rece*, în “Dosarele Istoriei”, an. II, nr. 1(6), 1997 și mai recentă la Csaba BÉKÉS, ed., *The Bibliography of New Cold War History*, Fourth Enlarged Edition, Cold War History Research Center, Budapest, 2020, (1283 pagini), online http://www.coldwar.hu/main_pubs/FULLBIBLIOGRAPHY.pdf accesat la 1 octombrie 2022

²⁴ Geoffrey Roberts, *The Soviet Union in World Politics: Coexistence, Revolution, and Cold War, 1945-1991* Routledge, New York: 1999, p. 14.

²⁵ Truman, Harry S., *"Truman Doctrine,"* 12 March 1947, online <https://iowaculture.gov/history/education/educator-resources/primary-source-sets/cold-war-vietnam/truman-doctrine-march-12> accesat la 1 octombrie 2022